

Negin Yavari. *The Future of Iran's Past: Nizam al-Mulk Remembered*. London: Hurst & Company, 2018. xxiv + 275 sayfa.

Fatih Bayram

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
bayramf55@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3601-7053
DOI: 10.20519/divan.614175

Bazı kitapların taşıdığı değer asıl konularından ziyade alt başlıklarında gizlidir. Negin Yavari'nin kitabı da böyle bir kitap olmaya namzettir. Beş bölümden oluşan kitabın bana göre en orijinal kısmı "Of History and Biography" kısmıdır. Tarih ve biyografi ilişkisinin anlatıldığı bu bölümde yazar, Ömer b. Abdülaziz ile Şarlman'ın biyografilerini karşılaştırmaktadır.

Kitabın ilk bölümünde, Çiçero'nun (ö. 43) *De inventione* eseri ile anonim bir eser olan *Rhetorica ad Herennium*'a atıfta bulunularak tarih ve biyografi ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Çiçero'ya göre, bir kişinin hayatını inceleyen eserlerde okuyucuyu eğlendirme amacı güdülmekte ve toplumsal hayatla ilgili konulara pek fazla yer verilmemektedir. Bununla birlikte bu tarz eserlerin eğitim açısından değeri oldukça fazladır. Bu bölümde, tarih ve biyografi ilişkisine örnek olarak Herodot, Eflatun ve Plutarch'ın eserlerinden örnekler sunulmaktadır. Bu bölümün iki alt başlığı ilgi çekicidir. Birinci alt başlıkta İbn Abdülhakem'in Ömer b. Abdülaziz ile ilgili eseri incelenirken, ikinci alt başlıkta ise Einhard'ın Şarlman (Charlemagne) ile ilgili eserine yer verilmektedir.

Birinci bölümde, Abdullah b. Abdülhakem'in hayatı üzerinde de durulmakta ve onun İskenderiye'de büyük ilim adamları yetiştiren bir aileye mensup olduğu belirtilmektedir. Malik b. Enes'in öğrencisi olan İbn-i Abdülhakem, Mısır'da 819 yılları ile 829 yılları arasında Maliki mezhebinin en önde gelen ismiydi. İmam Şafi, Mısır'ı 814 yılında ziyaret ettiğinde İbn-i Abdülhakem onu evinde ağırlamıştı. Bazı fıkhi konularda görüş ayrılıkları bulunması onların dostluğuna gölge düşürmüyordu. Bugün her ikisinin de kabri yan yana bulunmaktadır. Kitapta anlatıldığı üzere, İbn-i Abdülhakem'in *Sîretü Ömer b. Abdülaziz* adlı eseri, üç konu üzerinde durmaktadır. *Sîret*'te ilk olarak onun çocukluğu ve yetişmesi ele alınmaktadır. Bu dönemde onun Emevi ailesinden uzaklaşması konu edilmektedir. İkinci olarak ise, onun halifeliliği döneminde adaletli yönetimi sayesinde halkın

en zayıflarının gönlünü kazanması üzerinde durulmaktadır. Bu biyografik eserde üzerinde durulan diğer bir mesele ise, Ömer b. Abdülaziz'in ölümü sonrası yaşanan gelişmelerdir. *Sîret*'te, halifenin sözlerinin ve yazışmalarının önemli bir yer tuttuğu belirtilmektedir.

Ömer b. Abdülaziz'in annesinin ikinci Halife Ömer b. Hattâb'ın (hük. 634-44) torunu olduğu için kitapta Ömer b. Abdülaziz'den II. Ömer (hük. 717-20) şeklinde bahsedilmektedir. Roma imparatoru Augustus gibi, II. Ömer de tahtı babasından devralmamıştı. Her ikisinin de tahta geçmesinde kuzenlerin kararı etkili olmuştu. Kitapta, bunun gibi karşılaştırmalara yer verilmesi konuyu anlaşılır kılmak açısından faydalı olmaktadır. Abbasi kaynaklarında diğer Emevi halifeleri acımasızca eleştirilirken, Ömer b. Abdülaziz'den saygıyla bahsedilmektedir. Kitapta da II. Ömer'in, Emevi camilerinde Hz. Ali'ye lanet okunması uygulamasına son verdiği vurgulanmaktadır. Onun toplumun tüm kesimlerini kucaklayıcı siyasetinden örnekler de sunulmaktadır. Kufe valisi ve aynı zamanda kuzeni olan Zeyd b. Abdurrahman, kendisine hazineye bulunan fazla parayı ne yapması gerektiğini sorduğunda II. Ömer, ona şöyle cevap vermişti: "Askerlere, borçlulara, yeni evlilere ve zımmîlere dağıt!" Ömer b. Abdülaziz'in askerlerin, borçlu olanların ve yeni evlenmiş kişilerin yanı sıra Müslüman olmayanların da ihtiyaçlarını karşılama gayreti onun adalet anlayışının gereği idi.

Yazar, adaletiyle sonraki kuşakları etkileyen Ömer b. Abdülaziz'i anlatıktan sonra ortaçağın başka bir adil hükümdarı olan Şarlman'ı (ö. 814) anlatmaya başlamaktadır. Einhard'ın (ö. 840) 817 yılı civarında yazdığı *Vita Karoli* (Şarlman'ın Hayatı) esas alınarak yazılan bu bölümde, Abbasi halifesi Harun Reşid'in (hük. 786-809) Şarlman'a hediye olarak gönderdiği bir filden söz edilmektedir. Filden söz edilmişken diğer hediyelerden ve bilhassa saatten söz edilmemesi ilginçtir. Yazar, Şarlman'ın St. Agustine'nin *City of God* (Tanrı'nın Şehri) kitabına düşkünlüğünden de bahsetmektedir. Onun Latince ve Grekçe bilgisinin yanı sıra yüzmeye olan düşkünlüğü ve sade giyinme tercihi gibi konular üzerinde de durulmaktadır. Ayrıca onun çok eşliliği ve kızlarına olan düşkünlüğü de anlatılmaktadır.

800 yılında Roma'da Papa tarafından Şarlman'a imparatorluk tacının giydirilmesi ve onun "Avrupa'nın babası" olarak efsaneleştirilmesi de ele alınan ilginç konulardandır. Yazara göre, II. Ömer nasıl ki ideal bir hükümdar olarak asırlarca hatırlandıysa ve Nizamülmülk de hükümdarları gölgede bırakan, kudretli ve görkemli bir vezir olarak anıldıysa, Şarlman için de benzer bir durum söz konusuydu. Ortaçağ Avrupası'nın meşhur *La Chanson du Roland* efsanesinde Şarlman'ın savaşlarının anlatılması onun ismini ölümsüzleştirme gayretinin bir sonucudur. Şarlman'dan yaklaşık on asır sonra, 1804 yılında Napolyon'un da Roma'da Papa'nın huzurunda taç giy-

mesi yazara göre Şarlman'ın Avrupa tarihindeki önemine ışık tutmaktadır. 1811 yılı Haziran ayında, Şarlman İmparatorluğu'nun başkenti olan Aachen şehrindeki görkemli bir şölenle Şarlman büstünde şu sözler yazılıydı: "Nur Napoleon ist größer als ich." (Sadece Napoleon benden büyüktür.) Yazar, ayrıca Victor Hugo'nun ve birçok Romantik yazarın eserlerinde Şarlman'ın ismine rastlandığını belirtmektedir. Napoleon'un tüm Avrupa'yı nasıl felakete sürüklediğini romanlarıyla anlatan Victor Hugo'dan Şarlman'la ilgili bir örnek verilebilseydi belki daha öğretici olabilirdi. Kitapta genel sorunlardan birisi budur. Yazar, o zaman Aachen şehrinin Napoleon'un işgali altında olduğunu belirtmemekte ve Victor Hugo'dan söz ederken de onun Napoleon'un en büyük muhaliflerinden biri olduğu ifade etme gereği duymamaktadır. Birçok farklı örneğin bir paragrafta serdedilmesi kitabın takibini güçleştirmekte ve yazarın pozisyonunu belirsiz kılmaktadır.

Birinci bölümde Ömer b. Abdülaziz ile Şarlman'ın hayatları da karşılaştırılmakta ve onların bilhassa dindarlıkları üzerinde durulmaktadır. Yazarın mukayese çabası takdire şayan olmakla birlikte, Ömer b. Abdülaziz ile onun çağdaşı ve Şarlman'ın dedesi olan Charles Martel ve Şarlman ile Harun Reşid karşılaştırması belki daha makul olabilirdi.

Kitabın ikinci bölümünde Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkışı tartışılmaktadır. Bu bölümde mezhepler arası çatışma alanlarına fazla vurgu yapıldığı gözlemlenmektedir. Üçüncü bölümde ise Nizamülmülk'ün hayatı ve vezirliği üzerinde durulmaktadır. Birinci bölümde kitap hakkında beklentisi yükselen okuyucunun ikinci ve üçüncü bölümlerde hayal kırıklığına uğraması muhtemeldir. Dördüncü bölüm ise İran milliyetçiliği zaviyesinden yazılmıştır. Yazara göre, dönemin kaynaklarında katipler, bürokratlar ve vezirler İranlı iken Türkler'in daha çok askeri ve istilacı yönleri üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde Türklerle ilgili olumsuz rivayetler ayrıntılı olarak ele alınırken olumlu rivayetlerin ise birkaç cümleyle geçiştirilmesi dikkat çekmektedir. Kitapta, oğlu Melikşah'a Nizamülmülk'ten vazgeçmemesini söyleyen Alparslan ile oğullarına Şehname'den mülhem isimler veren II. Kılıçarslan ve Konya surlarına Şehname'den beyitler yazdıran Alaeddin Keykubad gibi Türk hükümdarların dünyasına yeterince nüfuz edilemediği görülmektedir. Yazar, genelde Türklerle İranlılar'ın ayrıştırıcı yönleri üzerinde durmakta ve İran kültürünü ön plana çıkarmaktadır. Nizamülk'ün Siyasetname'sinde yaptığı gibi, her iki milletin müşterek yönlerini vurgulayan bir eser yazma gayreti içinde olmak, yazarı belki çok daha iyi bir kitaba imza atma bahtiyarlığına eriştirebilecekti.

Kitabın dördüncü bölümünde Nizamülmülk'ün mutasavvıflara karşı saygısının anlatıldığı kısımda verilen örneklerin mühim olduğunu ifade etmek isterim. Bu kısımda Kuşeyri gibi sufilerin dönemlerindeki mez-

hep kavgalarından dolayı yaşadıkları sıkıntılar dile getirilmektedir. Ayrıca, Nizamülmülk'ün Abdullah Ensari gibi birçok sufiyi himaye edişi ve onlar için tekkeler inşa etmesi üzerinde durulmaktadır. En etkileyici örnek ise, Nizamülmülk'ün Şeyh Ebu Ali Farmedî'yi kendi makamına oturtması ve onun huzurundayken ayakta beklemesidir. Kitapta, Şirazlı Rûzbihan Baklî'ye de referansta bulunulması takdire şayandır. Yazar, Farmedî'nin Rûzbihan'ın tarikat silsilesinde yer aldığını belirtmekle birlikte Rûzbihân ile birlikte Fars'ın üç kutbu arasında gösterilen Abdulah İbn-i Hafif (ö. 982) ve onun müridi olan Ebû İshak-ı Kâzerûnî'den (ö. 1035) söz etmemektedir. İran'da ilk Sünni tarikatın kurucusu olarak kabul edilen İbn-i Hafif ile onun öğrencisi Ebu İshak'ın menakıpnameleri o devri anlamak açısından yazara yardımcı olabilirdi. Bir örnek vermek gerekirse, Ebu İshak-ı Kâzerûnî'nin (ö. 1035) menkıbelerini konu alan *Firdevsü'l-Mürşidiyye* adlı eserde, şeyhin hayatını bir Türk'ün kurtardığı yazılıdır. Bu menakıpnamede ayrıca Alparslan'ın kardeşi olan Melik Kavurd ile ilgili bir menkıbeye de yer verilmektedir.

Kitabın beşinci bölümünde, Nizamülmülk'ün takip ettiği siyaset iyi bir şekilde özetlenmektedir. Yazara göre, Nizamülmülk Eflatun'un *Devlet* kitabında yer alan bilgelik, cesaret, itidal ve adalet şeklindeki dört erdeme sahip olan bir idarecidir. Rakiplerini ortadan kaldırmada acımasız olsa da, aynı zamanda ilim ve tasavvuf erbabına karşı merhametliydi. Bazen yakınlarını kayırsa da çoğu zaman hakkaniyeti gözetmişti. Ölümünden sonra da, asırlar boyunca onun etkisi devam etmişti.

Yazar bu bölümde ayrıca Nizamülmülk'ün daha sonraki asırlarda ve günümüzde nasıl algılandığını örneklerle anlatmaktadır. Bütünlükten uzak olan bu bölüm, kitabın ahengini bozmaktadır. Yazar, Nizamülmülk'ü bugüne getirme gayreti yerine onun daha önceki medeniyetleri, özellikle Ahamenidleri ve Sasanileri nasıl algıladığı meselesi üzerine yoğunlaşsardı daha özgün bir perspektif sunabilirdi. Birçok farklı konunun ve dönemin bir kitapta ele alınmaya çalışılması okuyucuyu yormakta ve kitabın ilmi değerine gölge düşürmektedir.

Kitapta Gazali'nin *Kimyâ-ı Saâdet*'i ile Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sini baştaçı eden Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad gibi bir sultana dair bir cümleye dahi rastlamayıpımız şaşırıktır. Bununla birlikte, kitabın yetmiş sayfasının notlardan oluşması, takdire şayan büyük bir çabanın ve çalışmanın ürünüdür. Bir kronolojiye ve zengin bir kaynakçaya yer verilmesi Selçuklu araştırmaları için önemli bir katkı niteliğindedir. Ancak kitapta Batılı yazarlara haddinden fazla atıfta bulunulduğu gözlemlenmektedir. Batıda yazılan eserlerin yanı sıra, Selçuklular'ın hüküm sürdüğü coğrafyada yaşayan ilim yolcularının eserlerine yeterince yer verilmediği sürece Selçuklu çalışmaları hak ettiği seviyeye ulaşamayacaktır.